

Чекарева Є. С.,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ПРИСЛІВНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ПРЯМОГО» ЧАСУ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються прислівники давньогрецької мови зі значенням «прямого» часу, який вказує на одночасність моменту часу й дії. Прислівники часового значення розподілено за групами залежно від їх семантики та морфологічних типів творення. Послідовно проводиться думка про те, що специфіка темпоральних значень прислівників має тісний зв'язок зі способом творення цих одиниць і безпосередньо пов'язана з особливостями світобачення носіїв давньогрецької мови.

Ключові слова: прислівник, темпоральні відношення, семантичні групи, морфологічні типи.

В статье рассматриваются наречия древнегреческого языка со значением «прямого» времени, которое обозначает одновременность момента времени и действия. Наречия временного значения разделены на группы в зависимости от их семантики и морфологических типов образования. Последовательно проводится мысль о том, что специфика темпоральных значений наречий тесно связана со способом образования этих единиц и коррелирует с особенностями мировоззрения носителей древнегреческого языка.

Ключевые слова: наречие, темпоральные отношения, семантические группы, морфологические типы.

The article represents an analysis of adverbs in Ancient Greek that express the meaning of the «direct time» and point to the simultaneity of the act and time moments. Temporal adverbs are divided in groups depending on their semantics and morphological types. There is an emphasis on the connection between temporal meanings of adverbs and the way of their composition correlating with the mentality of Ancient Greek owners.

Key words: adverb, temporal meaning, semantic groups, morphological type.

Б. А. Серебренников влучно визначив роль людського фактору в мові такими словами: «У структурі мови відбиваються відношення між предметами та явищами матеріального світу, які існують незалежно від свідомості людини і незалежно від суспільних потреб людини», оскільки в ній «відбиваються не тільки закони суспільства, але й закони природи», причому відбиваються вони «цілком об'єктивно, а не залежно від того, як людина хоче їх собі уявити» [7, с. 3-4]. Далі дослідник підкреслює, що «фактично результатом відображення є концепти, або поняття» і зв'язки мови з дійсністю опосередковані знаками [7, с. 6].

На сучасному етапі розвитку теоретичної лінгвістики спостерігається формування двох парадигм наукового знання – когнітивної і комунікативної. В одній парадигмі мова та її аналіз пов'язуються з дослідженням функції спілкування, в іншій – когніції. В одній увага сконцентрована на комунікативній діяльності, в іншій – на зв'язку мови з пізнавальними процесами, з усіма способами отримання, обробки, фіксації, збереження інформації про світ у їх кореляції з мовними формами. На думку О. С. Кубрякової, для вирішення цілої низки актуальних проблем сучасної лінгвістики необхідний синтез указаних парадигм знання [6, с. 36-37].

Пунктом перетину новітніх підходів до вивчення мови, як і протягом багатьох століть попередніх лінгвістичних досліджень, стає слово з його формальними і змістовими характеристиками.

Сьогодні аналіз кожного слова передбачає встановлення того, яку когнітивну структуру (концепт або сукупність концептів) воно об'єктивує, і те, в якій функції воно може виступати в дискурсі або тексті. Як зазначає О. С. Кубрякова, «слова у своїй сукупності розгортають перед нами певну картину світу, що присутня у свідомості мовців та організує їх внутрішній лексикон», отже, «членування слів за певними параметрами не може не відбивати їх функціональної та змістової своєрідності, й насущною проблемою аналізу класифікації слів стає питання про те, наскільки скорельовані між собою указані параметри [6, с. 37].

Традиційним способом класифікації й аналізу слів є виділення частин мови. Залежно від різних практичних і теоретичних завдань у властивостях частин мови підкреслювалися різні начала, і багато морфологічних, синтаксичних і змістових характеристик цих класів слів вже добре відомі.

Проте, незважаючи на довгу історію вивчення частин мови, відомості про них ще не набули узагальнення та зведення до єдиної системи [6, с. 184].

Натомість, з урахуванням досягнень когнітивної лінгвістики, гостро постає питання про те, «яка саме частина знань про об'єкт фіксується у його назві, який концепт або група концептів отримують окреме найменування словом певної частини мови і особливо – наявність яких ознак, властивостей, атрибутів є необхідною, щоб людина позначила деяку реалію словом певної частини мови» [6, с. 75].

Робота над вирішенням поставлених питань триває із залученням даних різних мов і дає багатий матеріал для типологізації та узагальнень знань про мову.

Проте класичні мови, зокрема і давньогрецька, залишаються осторонь таких досліджень, хоча глибинне вивчення різних частин мови на формально-граматичному і семантичному рівні у давньогрецькій та латинській мовах дозволило б краще зрозуміти природу і динаміку розвитку подібних класів слів у сучасних європейських мовах.

Тому вивчення прислівників давньогрецької мови, зокрема у темпоральній сфері їх уживань, видається цілком актуальним у контексті досліджень когнітивних та комунікативних функцій людської мови.

Більшість лінгвістів погоджуються, що в мовах світу «завичай зустрічаються чотири головні лексичні класи слів, – іменники, дієслова, прикметники та прислівники» [9, с. 51]. Відносячи прислівники до системи значущих частин мови, дослідники вказують на периферійну позицію цього класу слів [3, с. 17] і на «змішаний характер ознак їх існування» [9, с. 51].

На думку Т. Гівона, «те, з чим ми стикаємося в мовах – це континуум стабільності у часі. Найбільш стабільні у часі об'єкти, які повільно змінюються у часі <...> і лексикалізуються у вигляді іменників. Найменш стійкі у часі сутності – дії та події, лексикалізуються як дієслова» [8, с. 321]. Очевидно, що те, як саме відбуваються зміни у часі стабільних об'єктів і нестабільних дій, лексикалізовано у вигляді прислівників.

Як зазначає А. Вежбицька в руслі своєї концепції застосування системи універсальних примітивів при вивченні частин мови, «традиційно виділений клас прислівників є неоднорідним, і визначення, якого набув цей клас, є швидше «функціональним», ніж семантичним і полягає у розумінні прислівників як слів, що пояснюють дієслова і прикметники» [2, с. 232]. Дослідниця пропонує розглядати прислівники як клас слів, який визначається на базі внутрішньомовних критеріїв і включає вживані в даній мові «експоненти універсальних концептів ДУЖЕ і ТАК» [2, с. 233].

Отже, детальний аналіз семантики темпоральних прислівників потребує визначення критеріїв, побудови певної схеми для класифікації одиниць за певними ознаками.

Концепт часу, реалізація якого у формах прислівників давньогрецької мови вивчається у межах статті, є одним із головних концептів, які людина перцептуально виділяє, визначаючи своє місце та місце інших об'єктів в оточуючому світі. Як зазначає О. С. Кубрякова, «в актах локальної, обмеженої, простої взаємодії з середовищем у людини склалася уявлення про оточуючі обставини в цілому <...>. Концептуалізуватися та зазнати категоризації мало саме те, що входило до «найближчого оточення» людини та визначало її життєдіяльність <...> те, що відповідало окремому моменту її буття, яке визначалося в термінах «тут і зараз», *hic et nunc*» [6, с. 256].

Для вивчення системи обставинних часових значень ефективним та репрезентативним з погляду відображення специфіки будови цієї системи значень у конкретній мові, видається поєднання двох методів: 1) набору диференційних ознак, які були визначені ще Н. С. Трубецьким для фонетичних об'єктів, але актуальні й при вивченні одиниць інших мовних рівнів. За Н. С. Трубецьким, «під диференційною семантичною ознакою розуміємо мінімальний семантичний елемент, по відношенню до якого розрізняються принаймні два члени системи. Говорячи про мінімальний семантичний елемент ми маємо на увазі елемент, далі неподільний» [1, с. 79].

В основу методу набору диференційних ознак покладено два (або більше) типи ознак, причому ознаки кожного типу «одночасно присутні у значенні кожної конструкції, яка визначається мінімум двома семантичними ознаками й утворюється на їх перетині» [4, с. 8].

В основу другого методу – системи бінарних опозицій – покладено дві протилежні ознаки, об'єднані в один аспект, і відповідно всередині аспекту встановлюється вияв тієї чи іншої ознаки [4, с. 8].

М. В. Всеволодова, розробляючи для опису часових відношень систему значень, побудовану за принципом бінарних опозицій, виділяє три аспекти, або три пари диференційних ознак, які характеризують усі випадки співвіднесеності процесів, дій, явищ із часом:

- 1) вказівка на одночасність / різночасність моменту дії та часового відрізка;
- 2) вказівка на заповненість / незаповненість часового відрізка дією;
- 3) вказівка на завершеність / незавершеність дії;
- 4) вказівка на одиничну / повторювану дію [4, с. 18-19].

Аспект одночасності / різночасності виражається у термінах прямого та відносного часу відповідно. На думку дослідниці, розмежування прямого та відносного часу набуває в мові найбільш чіткої реалізації. Другим за ступенем вираження є аспект заповненості / незаповненості часового відрізка дією. Аспект завершеності / незавершеності дії має часткову репрезентацію. Найменшого специфічного вияву набуває аспект одиничної / повторюваної дії [4, с. 22-23].

У системі темпоральних прислівників аспект одночасності / різночасності представлений повною мірою і відбиває специфіку того, як саме відбуваються зміни об'єктів у теперішньому, минулому і майбутньому. Аспект заповненості / незаповненості часового відрізка дією проектується на прислівники зі значенням короткотривалої, миттєвої або довготривалої, з невизначеними межами часової обставини відповідно. Завершеність / незавершеність дії реалізується у дієслівних формах і в системі прислівників не набуває конкретного вираження. Натомість вказівка на ітеративність, повторюваність дії в часі набуває чіткої реалізації у формах прислівників давньогрецької мови.

У результаті аналізу темпоральних прислівників давньогрецької мови (в цілому 754 одиниці) виявилось, що прислівники зі значенням «прямого» часу складають досить велику групу – 378 одиниць, що складає 50% усіх часових вживань прислівників.

У межах групи прислівників «прямого» часу виділяються підгрупи, які включають одиниці зі значенням часового відрізка, повністю заповненого дією, та часового відрізка, не повністю заповненого дією:

часовий відрізок, повністю заповнений дією:

bnq=de – тепер, зараз; *Āma* – одночасно, в той же час; *£w~* – протягом деякого часу, постійно, завжди; *meshmbrin3n* – опівдні; *Stojmw~* – негайно; *¥trallw~* – швидко; *6mmenl~* – постійно, невпинно; *6phtan3n* – протягом усього року, постійно, завжди; *katautjka* – одразу ж; *parautjka* – тепер же, зараз; *5pt=ete~* – протягом семи років; *supes^~* – постійно, безупинно, безперервно; *panhm1rion* – протягом цілого дня;

часовий відрізок, не повністю заповнений дією:

meshgv~ – посеред, тим часом; *#wtj* – в пізній час; *nvktwr* – в нічний час, вночі; *#kt3nucop* – з приходом ночі; *Otin=* – навесні; *metopwgin3n* – восени; *parakajrw~* – невчасно; *dek=mhna* – на десятому місяці; *mjnunqa* – небагато, недовго та ін..

За кількісними показниками перша підгрупа включає 190 одиниць, що становить 50% від усієї кількості прислівників, що вказують на одночасність. У другій підгрупі нараховуються відповідно 118 одиниць, що становить 31 %.

Слід відзначити велику групу давньогрецьких прислівників ітеративного значення (62 одиниці, 19 %):

Álloka – іноді; ĩnia – іноді, часом; maп^~ – рідко; бпiavsia – щорічно; qamin= – часто; ¥lig=ki~ – нечасто, рідко; бпjote – іноді, часом; бpiscer9 – один за одним; |shmlrai – кожного дня, щоденно та ін..

Поширення прислівників ітеративного значення свідчить про потребу вираження носіями давньогрецької мови повторюваних, циклічних дій та подій, що, очевидно, відповідає самим реаліям та специфіці організації їхнього життя, гострому відчуттю циклічності самого буття.

З погляду морфологічного складу, група прислівників зі значенням «прямого» часу включає одиниці різних морфологічних типів: власне темпоральні прислівники (#ej – завжди, постійно; Árti – щойно); прислівники, утворені від інших прислівників за допомогою адвербіального постфікса -qi (a'qi – одразу) або утворенні поєднанням двох і більше прислівників (diamper1~ – безперервно, постійно; katautjka – одразу ж, тієї миті); відіменникові прислівники з адвербіальними постфіксами -de, -qi (boulut3nde – надвечір, на сході сонця; Ó^qi – на світанку, вранці); відіменникові прислівники, що являють застигли форми відмінків (t=ca – одразу ж; ¥tqin= – рано вранці; kaiр3n – вчасно); прислівники, утворені через злиття прийменника з відмінковою формою іменника (meqhmerin3n – вдень; бпvрпiон – уві сні; ĩreto~ – в цьому році); прислівники від прикметників з адвербіальним суфіксом -w~ (#kajrw~ – невчасно, недоречно; #kmajw~ – у розквіті; бpim3nw~ – постійно); прислівники, які представляють застигли відмінкові форми прикметників (a8t3dion – негайно; dolic3n – довго; bt/sion – з року в рік, щорічно); прислівники, утворені через злиття прийменника з відмінковою формою прикметника (diarant3~ – безперервно, постійно; бпajsimon – вчасно); прислівники віддієслівного походження з суфіксом -w~ (#mbl/dhn – несподівано, одразу; бmmap1w~ – швидко, негайно, одразу ж); прислівники, утворені поєднанням числівника з іменником (dek=mhna – на десятому місяці; e>n=ete~ – упродовж дев'яти років); прислівники, утворені від займенників (oц – коли, за яких обставин); прислівники, які представляють собою застигле словосполучення іменника з прикметником (nlwta – наступного року, через рік; |shmlrai – кожного дня, щоденно).

Найбільшу групу складають прислівники, утворені різними способами від прикметників, а також власне темпоральні прислівники. Досить численними є групи прислівників відіменникового походження, а також прислівники, утворені від прийменникових конструкцій.

У цілому слід зазначити, що значення «прямого» часу у формах прислівників давньогрецької мови представлено найбільш повно. Адже значення одночасності виявляється у 50% випадків темпоральних вживань прислівників (інші 50% розподіляються за значеннями попередньої та наступної дії). У групі прислівників «прямого» часу найбільш повно представлені прислівники зі значенням часового відрізка, заповненого дією. Це цілком закономірно і відповідає специфіці людської свідомості. Адже людина краще, чіткіше сприймає події і реалії, що збігаються у часі, мають визначені межі, доступні безпосередньому аналізу і категоризації. Такі конкретні обставини і явища фіксуються у більшій кількості мовних одиниць.

Таким чином, прислівники зі значенням «прямого» часу постають як система одиниць, у яких зафіксована певна частина картини світу носіїв давньогрецької мови, набули концептуалізації та категоризації одні з найважливіших аспектів життєдіяльності людини в окремий момент її буття.

На нашу думку, подальша робота над вивченням семантичних особливостей темпоральних прислівників давньогрецької мови, зокрема у плані позначення попередньої та наступної дії, дослідження взаємозв'язку між семантикою та морфологічними типами часових прислівників дозволить зробити важливі висновки про організацію мовної картини світу давніх греків, особливості формування та реалізації темпоральної парадигми засобами їх мови.

Література:

1. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1971. – 257 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянских культур, 2011. – 568 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
4. Всеволодова М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1975. – 283 с.
5. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. / И. Х. Дворецкий – М., 1958.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
7. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 244 с.
8. Givón T. On understanding grammar. – N. Y., 1979. – 154 p.
9. Givón T. Syntax: A functional-typological introduction: V. 1. Amsterdam; Philadelphia, 1984. – 284 p.